

İRAN'IN ORTA ASYA POLİTİKASI (1991-2016)

Halil Kürşad ASLAN

Telif Hakkı

Copyright © 2016 İnan Araştırmaları Merkezi (İRAM). Bu eserin bütün hakları saklıdır.

Bu eser İRAM'dan yazılı izin alınmadan elektronik veya mekanik yollarla çoğaltılamaz. Metnin dijital versiyonu için www.iramcenter.org adresini ziyaret ediniz. Dijital kopya bu siteye aktif link verilerek kısmi olarak paylaşılabılır.

Burada ortaya konulan görüşler öncelikli olarak yazara aittir ve İRAM'ın kurumsal görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İnan Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar, 1397. Sk., 06520, Çankaya

Ankara/Türkiye

Tel : +90 (312) 284 55 02-03

Faks : +90 (312) 284 55 04

e-posta : info@iramcenter.org

www.iramcenter.org

Kapak tasarımı İRAM tarafından yapılmıştır.

İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)

Yazar Hakkında

Yrd. Doç. Dr. Halil Kürşad ASLAN

İstanbul Medipol Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünden 1994 yılında mezun olmuştur. Kent State Üniversitesi bünyesinde (Ohio/ABD) doktora çalışmalarını 2011 yılında tamamlamıştır. Uluslararası Politik Ekonomi, Dış Politika, Karşılaştırmalı Ekonomik ve Siyasi Kalkınma, Araştırma Yöntemleri, Avrasya Siyaseti araştırma alanlarıdır.

Giriş

1648 Vestfalya Andlaşmaları ile ilk nüveleri şekillenen ulus devlet sistemi zaman içinde Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile olgunlaşmış ve kapitalist ekonomi sistemi ile bütünleşmiştir. Ulus devlet sisteminin 350 yıllık tarih serüveninde pek çok dönüm noktası ve dönüştürücü olaylar bulunmaktadır. Bunlarla ilgili olarak yakın tarihe odaklandığımızda 20. yüzyıl içinde ulus devlet sistemine dayalı küresel siyasette iki büyük dünya savaşı, 1960'lardan itibaren hız kazanan üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlaşma süreci ve 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması en belirleyici olayların başında gelmektedir. İçinde bulunduğumuz çağda ulus devlet ile ilgili en önemli gelişme egemenlik kavramının dönüşümüdür. Ulus devlet günümüzde küresel ekonomik sisteme adapte olma sancıları yaşamaktadır. Tüm bu söylenenlerin ışığında İran dış politikasını Orta Asya özelinde ele almak daha anlamlı olacaktır. Bu çalışmada Orta Asya'nın İran dış politikasındaki yeri ele alınmaktadır. Hem bağımsızlık sürecinde 25. yılına giren Orta Asya ülkeleri değişim geçirmektedir hem de İran dış politikası dinamik biçimde yeniden gözden geçirilmektedir; dolayısı ile bu incelemede İran ve Orta Asya'da yaşanan siyasi değişimler ve süreklilikler ele alınmaktadır.

İran Dış Politikasında Siyasi, Tarihi ve Sosyolojik Parametreler

Ortadoğu coğrafyasının çoğunluğu Müslüman olan devletlerinde de ulus devletin dönüşüm sancuları deneyimlenirken Sömürgecilik Döneminin bakiyeleri siyasal sistemlerde baskı yaratmaktadır. Özellikle dış politika yapım sürecinde bir yandan ulus devletin ve küresel dev şirketlerin şartlarına göre milli çıkarlar doğrultusunda hareket etme gerekliliği varken diğer yandan sosyolojik dinamiklerle örneğin İslâmî değer yargıları, toplumsal algı ve beklentiler ile ümmeti önceleyen hassasiyetler çatışma yaratmaktadır. Son yıllarda dozajı giderek artan mezhepçilik akımları siyasi ve ekonomik sorunların daha da büyümesine neden olmaktadır.

“İran devletinin kimlik bileşenlerinden en önemlileri din, tarih ve dil unsurlarıdır: Fars Dili, Fars devlet geleneği ve Şîî İslâm kültürü en önemli belirleyici dinamikler arasındadır.”

Ulus devlet sistemi ile uygun düşecek şekilde İran dış politikasında çıkarlar millî değerler ve kimlik üzerinden yorumlanmaktadır. İran dış politikasını belirleyen ideolojik ve pragmatik faktörlerin en başında İran İslâm Devrimi ile iktidara gelen yönetici elitin hem iç siyaseti hem de uluslararası siyaseti ne şekilde algıladığı gelmektedir. İran devletinin kimlik bileşenlerinden en önemlileri din, tarih ve dil unsurlarıdır: Fars Dili, Fars devlet geleneği ve Şîî İslâm kültürü en önemli belirleyici dinamikler arasındadır. İran Anayasasına göre, İran’ın dinî lideri dış politika tasarımında nihai karar vericidir. Ayrıca, tarih süzgecinden akıp geçen İran merkezli devlet ve imparatorluk tecrübeleri iç ve dış siyasetin kodlarına işlemiş biçimde zaman zaman baskın karakter olarak su yüzüne çıkabilmektedir.¹

Şîî inancı ile etnik unsurlar arasında da uyumlu ilişkilerden bahsedilebilir. Şîîlik, İran’da etnik kimlikleri ortak bir noktada birleştirme imkânı

1 Shireen T. Hunter, 2010; Shireen T. Hunter, 2014.

sunmuştur. Örneğin, İran’ın Humeyni sonrasında dini lideri olan Ali Hamenei Azeri’dir ve Büyük Horasan eyaletinin Meşhed şehrinde dünyaya gelmiştir. 1979 Devrimi’nin üç liderinden biri olan Âyetullâh Kazım Şeriatmedari de Azeri bir ailedendir. Ali Hamenei 1981-1989 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yaptıktan sonra 3 Haziran 1989’da İmam Humeyni’nin ölümü sonrasında dinî liderlik koltuğuna oturmuş olup halen bu görevi sürdürmektedir. İran’ı yöneten siyasal elitler güçlü etnik kimlikleri olmakla birlikte dinî kimlikleri daha ön plana çıkararak, kendilerini Fars siyasal kültür havzasına ait olarak görürler.

İran’ın Sovyetler Birliği’nin dağıldığı 1990 sonrasında da Orta Asya bölgesinde yaratmaya, korumaya ve genişletmeye çalıştığı nüfuz alanı için Fars Dili ve Şîî kültürel yapılarının önemli dış politika araçlarının başında geldiği görülmektedir.² Sovyet öncesi dönemde, Orta Asya’nın büyük bir bölümünde *lingua franka* olan Farsça, İran’ın bölgedeki en önemli kültürel bağıdır. Bundan dolayıdır ki İran elitleri Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde Tahran’ın bölgesel bir güç ve liderlik rolü oynayabileceğini tasavvur etmektedir. İran tarihinde söz konusu bölgelerde doğrudan ya da dolaylı olarak egemenlik tesis edilmiş geniş bir zaman dilimi bulunmaktadır. Örneğin, MS 200’lü yıllardan 651 yılına kadar hüküm süren Sasaniler İmparatorluğu döneminde Orta Asya’nın büyük bir kısmı Fars egemenliğinde kalmıştır.

İran’ın günümüzdeki resmi tarih söyleminde Orta Asya ve Kafkasya ile ortak tarih ve kültürel birlik temaları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda Pers kültüründe yeni yılın başlangıcı olarak var sayılan Nevruz Bayramı önem kazanmaktadır.³ İran kaynaklarına göre, ortak kültür ve ortak tarihin izleri Gazneliler, Selçuklular ve Harzemşahlar dönemlerinde görülebilir. Orta Asya’da nüfuz alanını genişletme amacını güden İran çoğunluğu Sünnî İslâm ekolünden olan bölge halkının model olarak

2 Abbas Maleki, 2006.

3 Davood Kiani, 2014.

İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)

Türkiye'ye daha yakın durmasından duyduğu rahatsızlığı gizlememektedir. İranlı akademisyenlerin Türkiye ile rekabeti gözler önüne seren ifadelerinde Buhara ve Semerkant'ta Farsçanın ve Şîî geleneğinin izlerinin silinmeye çalışıldığı gibi ilginç bir iddia yer almaktadır.⁴

1990'lı yılların başında İran, Sovyetler'in dağılması ile ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak istiyordu. Dolayısı ile bölgede icra etmeyi istediği nüfuz politikalarında en etkili olduğunu düşündüğü araç İslâmî ideolojydi. Bunun içindir ki İran rejimi ilk iş olarak Orta Asya ve Kafkasya'da kendine en yakın konumda olabilecek iç unsurlara maddî ve siyasî destek sağlamıştır. Azerbaycan İslâm Partisi ve Tacikistan'daki İslâmî Diriliş Partisi en iyi örneklerdendir. 1991'de kurulan Azerbaycan İslâm Partisi, İran lehine casusluk faaliyetleri nedeniyle 1995 yılında kapatılmıştır. Yine Tacikistan'da kurulan İslâmî Diriliş Partisi İran tarafından desteklenmiş ve İran-Tacikistan ikili ilişkilerinin yumuşak karnı olarak süregelmiştir.

“Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından İran, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarında İslâm ve ortak tarih vurgularını ön planda tutmaktayken, 1990'lı yılların ortalarına doğru Tahran'ın Orta Asya politikasında değişim ihtiyacı hâsıl olmuştu.”

2000'li yıllara gelindiğinde İran dış politikasının düşünsel arka planı iki büyük kavram üzerinden açıklanmaktadır: ideoloji ve jeo-stratejik konum.⁵ Birinci kavram Şîî geleneğinin siyasî çıktıları ile ilgilidir. İkinci kavram ise coğrafya temellidir. Buna göre, İran dış politikasının ana ekseninde “Büyük Doğu”⁶ anlayışı hâkimdir: Asya merkezli İran dış politikasında Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve

Japonya gibi Asya devletleri ile sıcak ilişkiler geliştirmek esastır.⁷ Amerika'nın dünya siyasetindeki ağırlığını kırmak amacıyla ve değişik vesilelerle İranlı yetkililer güçlü bir Asya Birliği kurulmasını teklif etmektedir.

İran'ın jeo-stratejik bakış açısı ile Şangay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kuruluşu ve gelişimi büyük benzerlikler arz etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya ile beraber Orta Asya ülkeleri olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından 1996 yılında kurulan ŞİÖ ilk zamanlar Şangay Beşlisi olarak anılmaktaydı. 2001 yılında Özbekistan'ın katılımı ile ilk genişlemesini yaşayan örgüt 2000'li yılların ortasından itibaren oldukça prestijli ve etkin bir uluslararası örgüt konumuna erişmiştir. Günümüzde Türkmenistan haricinde tüm Orta Asya ülkelerinin üye olduğu ŞİÖ'de gözlemci statüsü bulunan İran tam üyelik için yoğun bir gayret göstermektedir. Orta Asya ülkeleri ile ikili ilişkilerinde bu örgüte üye olma talebi dile getirilmektedir.

İran dış politika stratejisinde önemli ilkelere biri dost ülke ve gruplarla ilişkileri geliştirmek ve gerekli durumlarda maddî ve manevî destek olmaktır. Devlet olarak Suriye, Rusya ve Ermenistan bu kategoriye girerken devlet dışı aktörlerden de Hizbullah, Irak ve Birleşik Arap Emirliklerindeki Şîî grupları sayılabilir.⁸ Bu politika ile ilişkili olarak ortaya atılan “Şîî Hilali” kavramı literatüre yerleşmiştir. Afganistan'daki Şîî azınlık da bu çerçevede düşünülebilir. İran'ın dost ülke ve gruplarla ilişkileri geliştirmek bağlamında Orta Asya ve Kafkasya'daki dış politikasının birincil amacı güvenlidir. İran söz konusu bölgede istikrarlı rejimlerin bulunmasını arzulamaktadır. Bunun sebebi de Afganistan gibi istikrarsız coğrafyalarda Sünnî toplumlardan kaynaklanabilecek radikal hareketlerin doğrudan İran'ın güvenliğine bir tehdit olarak algılanmasıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından İran, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politi-

4 Davood Kiani, 2014, s. 133.

5 Abbas Maleki, 2007a; David Menashri, 2007, ss. 154-157; Rouhollah Ramazani, 2004, s. 550; Kayhan Barzegar, 2010; Edmund Herzig, 2004.

6 Abbas Maleki, 2007b; Shireen T. Hunter, 2010.

7 Kayhan Barzegar, 2014.

8 Kayhan Barzegar, 2010.

kalarında İslâm ve ortak tarih vurgularını ön planda tutmaktayken, 1990'lı yılların ortalarına doğru Tahran'ın Orta Asya politikasında değişim ihtiyacı hâsıl olmuştu. Demografik olarak Şîî – Sünnî dengesi göz önünde bulundurulmuş ve genç devletlerin siyasi elitlerinin seküler düşünce yapısı fark edilmeye başlanmıştır. Böylece, İran'ın bölgeye yönelik politikalarında dinin dozaj ve kullanımının minimum düzeye çekilmesinin daha isabetli olacağına karar verilmiştir. Aynı dilin konuşulduğu ve pek çok tarihî ve kültürel bağların bulunduğu Tacikistan'da bile ikili ilişkilerde Duşanbe Hükümetinin ve elitlerin seküler yaklaşımları ve nüfusun büyük çoğunluğunun (%85) Sünnî mezhepten oluşu İran'ın manevra alanını kısıtlamaktadır. Dinî ve siyasî öncelikli dış politikanın ekonomik çıkarları zedeleme ihtimali görülmüş ve yeni bir pozisyon alma gerekliliği hissedilmiştir.

Özellikle 2000'li yıllardaki İran politikalarında pragmatizmin izleri görülmektedir. Devlet yetkilileri üst düzey temaslarda sadece ekonomik ve ticari konulara ağırlık vermektedir. 2000'li yıllardan itibaren İran dış politikasında Orta Asya'nın yerini tanımlamak için 3-4 önemli noktanın altını çizmek gerekecektir.⁹ Birincisi, İran jeostratejik bakış açısı ile Orta Asya'nın içinde bulunduğu kendi havzasında bölgesel bir aktör olmak isteğindedir. Dış politika kurgusunu jeopolitik ve jeostratejik önceliklerine göre ören İranlı devlet adamlarına göre, açık denizlere ve dünya piyasalarına çıkışı bulunmayan Orta Asya ülkeleri için İran önemli bir nefes borusu gibi de görülebilecektir.¹⁰

İkincisi, hem bölgesel bir güç olma yolunda hem de İran'ın devlet olarak çıkarlarını maksimize etmek üzere Hazar Denizi'nin uluslararası hukuk çerçevesindeki statüsünün İran'ın lehine sonuçlanması için ikili ilişkiler geliştirilmelidir. Üçüncüsü, küresel aktörlerden ABD'nin bölgedeki ve İran üzerindeki etkilerini en aza indirmek amacıyla diğer alternatif büyük güçlerle, BRICS ülkeleri gibi,

iyi ilişkiler geliştirilmelidir. Dördüncüsü, hem enerji güzergâhları bakımından hem de küresel ticaretin bütünü bakımından İran'ın merkezi bir rol üstlenmesini sağlamak için tedbirler alınmalıdır. Beşinci olarak Orta Asya, Afganistan ve Orta Doğu'dan kaynaklanacak terör tehditlerine karşı kolektif bölgesel güvenlik öncelikli amaç olarak su yüzüne çıkmaya başlamıştır.¹¹

İran Orta Asya'ya yönelik dış politikasında devletlerarası ilişkilerde ve resmi söylemlerde 2000'li yıllardan itibaren daha pragmatik bir çizgiye evrilmiştir. Ancak, devlet dışı aktörlerle ilişkilerinde din eksenli faaliyetlerini sürdürmektedir. İran'ın kendine etki alanı bulduğu vasatlardan biri de Rusya'ya çalışmaya giden Orta Asya ve Kafkasyalı göçmen işçilerdir. İran rejiminin desteklediği Şîî misyonerler Rusya'nın özellikle Ural ve Moskova bölgelerindeki Müslüman göçmen işçilere odaklanmaktadır.¹² Bu çalışmaların en önemli mekânları Şîî camileridir. Ülkelerinden büyük umutlarla ve epeyce para harcayarak gurbete giden işçiler maddî ve manevî olarak kırılan bir konumdadır. Rusya'da sayıları 12 milyon olarak tahmin edilen göçmen işçilerin büyük çoğunluğu eski Sovyet cumhuriyetlerinden Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan gelmektedir. Bu ülkelerden iş bulma umuduyla evlerini, yurtlarını terk edenlerin de büyük çoğunluğu kırsal kesimden gelen ve geleneklerine çok bağlı, az eğitilmiş ve sosyal muhafazakâr gruplardır. Zor şartlar altında Rusya'nın zengin şehirlerinde, laik ortamlarda ve yabancı düşmanlığının sıkça dışa vurulduğu mekânlarda bu göçmen işçilerin kendilerine dinî gruplardan belli bir koruma alanı yaratmak istemeleri gayet doğaldır.¹³

İran'ın dış politika amaçlarına ulaşmak için kurduğu kurum ve kuruluşların önde gelenleri İmam Humeyni Yardım Komitesi, İmam Rıza Vakfı, Hora-

9 Mohsen Milani, 2016.

10 Kayhan Barzegar 2010; Shireen T. Hunter, 2014.

11 Abbas Maleki, 2007b; Mohsen Milani, 2016; Shireen T. Hunter, 2014.

12 Dina Lisnyansky, 2009.

13 Dina Lisnyansky, 2009.

san Radyo ve Televizyonu ve Ehli Beyt Derneği'dir.¹⁴ İmam Humeyni Yardım Komitesi (Imam Khomeini Relief Committee) 1979 yılı Mart ayında kurulmuş olup hiyerarşik olarak doğrudan İran'ın dinî lideri Ali Hamenei'ye bağlıdır. İran'ın yumuşak gücünü dış yardımlar vasıtası ile arttırma amacını güden Komite'nin etkin olduğu bölgeler önemli ölçüde Şii nüfusun olduğu ülkeler (Lübnan, Suriye, Irak, Yemen) ile Pers İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü ve "Büyük Horasan" olarak adlandırılan Orta Asya ve Afganistan gibi ülkelerdir. Ülke toprakları dışında yetimler, engelliler, yaralıları, afet mağdurları ile temas sağlanmaktadır. Kısa eğitim ve bilgilendirme faaliyetleri, tıbbî tarama ve seyyar muayene programları, sosyal sorumluluk projeleri, toplu nikâh ve sünnet organizasyonları düzenlenmektedir.

"Orta Asya devletlerinin İslâm dini genelinde ve Şii topluluklar özelindeki politikası Sovyet Döneminden kalma seküler anlayıştan beslenmekte olup "dinî fanatizm" ülke güvenliğini tehdit etme ihtimaline binaen dikkatle izlenmektedir."

ABD tarafından İran'ın yabancı ülkelerdeki söz konusu yardım faaliyetlerinin casusluk ve terör desteği şeklinde tezahür edebileceğine dikkat çekilmiştir. Amerikalıların hazırladığı bir raporda, İmam Humeyni Yardım Komitesi'nin 1997 yılında Duşanbe'deki ABD Elçiliğinin gözetlenmesi ve 2010 yılı itibarı ile Lübnan'da Hizbullah'a desteğinden ötürü terör entitesi olarak sınıflandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu raporda 2009 yılında New York şehrinde faaliyet gösteren İran'a ait Alevi Vakfı'nın mal varlığına FBI tarafından el konulduğu ifade edilmektedir.¹⁵ Ehli Beyt Derneği, Rusya'daki ilk şubelerini 1996 yılında açmıştır. Burada üye sayısı binlerle ifade edilen derneğin müdavimleri Sünnî ailelerden gelen ve sonradan Şiileştirilmiş göçmen işçilerdir. Derneğin gençlik ve kadın yapılanmaları da vardır: Sahib-üz-Zaman ve Fatma-Zehra.¹⁶

¹⁴ Sébastien Peyrouse & Sadykzhan Ibraimov, 2010.

¹⁵ Michael Rubin, 2013.

¹⁶ Dina Lisnyansky, 2009; Sébastien Peyrouse & Sadykzhan

Orta Asya'daki Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu Sünnî gruplar olup bunların da hemen hemen tamamı Hanefî mezhebine bağlıdır. Geride kalan Şii azınlık ise üç ana grupta toplanmaktadır: Azeriler, İran kökenliler ve Pamiriler. Azeriler etnik olarak Azerbaycan kökenli olup Sovyetler Birliği öncesinde veya Sovyet döneminde Orta Asya'ya göç etmiş gruptur. İranlılar 18. ve 19. yüzyıllarda Semerkant ve Buhara'ya göç etmiş olup Tacik lehçesi konuşurlar. Pamiriler Tacikistan nüfusunun yaklaşık %3'ü kadar olup Pamir Dağlık bölgesinde yaşamaktadır ve İsmaili olarak da bilinmektedir.¹⁷ Genellikle Tacikistan'ın Badakistan eyaletinde ve Afganistan'ın kuzeyinde ve Çin'in güneybatısındaki Müslüman topluluklarda Şii mezhebinin İsmaili ve Azeri On ikiciler alt kolları görülür. Ayrıca Orta Asya ile aynı havza içinde bulunan Pakistan ve Afganistan'da da Şii azınlıklar mevcuttur. Orta Asya Şiiileri Tacikistan'ın haricinde Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan'da ülke nüfusunun %1'inden daha az miktarda bulunmaktadır.¹⁸

Orta Asya'nın siyasi rejimleri içinde en otoriter olanları Özbekistan ve Türkmenistan olup dini konulardaki hassasiyetin çok ileri boyutta olması sebebiyle bu iki ülkedeki Şiiilerin örgütlenmesi oldukça zordur. Kazakistan'da da resmi olarak Şii camiine izin verilmemekle birlikte enformel örgütlenmelerden bahsedilmektedir. Kırgızistan'da ise Bişkek'te bir tane Şii Camii bulunmakta olup Azeri bir imamın yönetiminde İranlı ve Azeri diplomat ve iş adamlarına hizmet sunmaktadır.¹⁹ Kırgızistan'ın Din İşleri Devlet Komitesi Bişkek'te Şii caminin faaliyetine izin vermekle birlikte İran'da yerleşik Şii din otoritesini tanımamaktadır. Aynı şekilde Özbekistan Din İşleri Komitesi Şii mezhebini tanımamaktadır.

Orta Asya devletlerinin İslâm dini genelinde ve Şii topluluklar özelindeki politikası Sovyet Döneminden kalma seküler anlayıştan beslenmekte

Ibraimov, 2010, s. 94.

¹⁷ Sébastien Peyrouse, Washington Post, 15 May 2016

¹⁸ Sébastien Peyrouse, 2009.

¹⁹ Sébastien Peyrouse, 2009.

²¹ Sébastien Peyrouse, Washington Post, 15 May 2016

olup “dinî radikalizm” ülke güvenliğini tehdit etme ihtimaline binaen dikkatle izlenmektedir. Tüm Orta Asya devletleri genelinde İran’a yönelik bakış ise tek kelime ile şüphelidir ve Şii azınlıklara yapılan muamele bu anlayışın dışavurumudur. İran dinî otoritesinin Orta Doğu’daki faaliyetlerini yakından takip eden Orta Asya siyasî yetkilileri hem Arap Baharı sonrası yaşanan yıkımdan hem de İran’ın istihbarat çalışmaları ile pek çok ülkede Şii azınlığı tahrik ettiğinden haberdar olup buna karşı Şii varlığını inkâr ve baskı politikaları ile refleks göstermektedir.²⁰ Amerikan Kongresine sunulan bir raporda, Afganistan’daki baskılara dayanamayıp İran’a kaçan Şii’lerden yararlandığı belirtilmektedir. Rapora göre, İran devşirdiği militanları para, yerleşim ve vatandaşlık hakkı gibi maddi çıkarlar karşılığında Suriye’de Esad rejiminin yanında savaşmaya gönderdiği yönünde iddialar bulunmaktadır.²¹ İran’da yaşayan Afgan sığınmacı ve mültecilerin sayısının 2 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir.²² İngiliz The Guardian gazetesinde yayınlanan bir makalede İran’da zor şartlar altında yaşayan Afganlar’ın İran güvenlik kurumlarınca devşirildiği anlatılmış ve fotoğraflarla desteklenmiştir. Bu makaleye göre, Suriye’de savaşan yabancı gruplar içinde Lübnan Hizbullah’ından sonra en kalabalık grup olduğu bilinen Şii Afganların sayısının 10-12 bin civarında olabileceği ifade edilmektedir.²³

İran’ın bölgesindeki nüfuzunu arttırma girişimlerinden biri de eğitim programlarıdır. Medya raporlarında Orta Asya’dan çıkıp İran medreselerine kayıt yaptıran yüzlerce öğrenci olduğu belirtilmektedir.²⁴ Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi’nin internet sayfasında üniversite genelinde toplamda yaklaşık 5 bin öğrencinin lisans ve yüksek lisans programlarında kayıtlı olduğu her yıl yaklaşık 200-250 kadar uluslararası öğrencinin

Farsça hazırlık programına kabul edildiği hâlihazırda 55 farklı ülkeden 500 civarında yabancı öğrencinin öğrenim gördüğü ifade edilmektedir.²⁵ Ancak saha araştırmasına dayalı akademik çalışmalarda resmi rakamların ötesinde farklı gerçekler ile karşılaşılabilirine dair bulgular verilmektedir.²⁶ İmam Humeyni Üniversitesi görünürlük açısından seküler kesimlere hitap ederken Kum Üniversitesi’nde ilahiyat ve teoloji ağırlıklı bir eğitim yapısı tasarlanmıştır.²⁷ Üniversite eğitiminin yanında özellikle Zahidan eyaletinde hem Sünnî hem de Şii müfredatları bulunan medreseler olduğu bilinmektedir.²⁸ Horasan eyaletinin Meşhed şehrinde İran vatandaşı olan etnik Türkmenlerin ve Özbekistan’dan 1990’lı yıllarda kaçan rejim muhaliflerinin kurduğu resmi veya gayri resmi statüde Sünnî medreselerin varlığı bildirilmektedir.²⁹

İran yanlısı gruplara maddî destek sağladığı bilinen Tahran yönetiminin Batı Afganistan’da da Şii Hazara toplumuna, başkent Kabil’deki Şii cemaatine para yardımıyla bulunduğu, Herat şehrinde cami inşa ettirdiği, İran üniversitelerinde eğitim görmek üzere burslar dağıttığı ifade edilmektedir.³⁰ Farsça resmi kaynaklarda belirtildiği üzere yakın dönemde İran’da 5 Bin civarında Afgan üniversite öğrencisi kayıtlı bulunmakta ve bunların 600 tanesi İran Hükümetince burslu statüde desteklenmektedir.³¹

21 Kenneth Katzman, June 6, 2016.

22 Mohsen Milani, 2016, s. 11; Sebastien Peyrouse, 2014, s. 94

23 The Guardian, 5 Nov 2015.

24 Sebastien Peyrouse, Washington Post, 15May2016

25 İmam Khomeini International University (IKIU) Resmi İnternet Sayfası, Erişim: 21 Ağustos 2016.

26 Sébastien Peyrouse & Sadykzhan Ibraimov, 2010.

27 Kum Üniversitesi Resmi İnternet Sayfası, Erişim: 23 Ağustos 2016.

28 Sébastien Peyrouse & Sadykzhan Ibraimov, 2010, s. 95.

29 Sébastien Peyrouse & Sadykzhan Ibraimov, 2010, s. 95.

30 Kenneth Katzman, 2016.

31 Kayhan Barzegar, 2014.

İran Dış Politikasında Ekonomik Parametreler

İran'ın siyasi davranışlarını yorumlarken önemli verilerden biri de politik ekonomi konusundaki iki temel yaklaşımdır. Bunlardan birincisi yoğun devletçi bakış açısıdır. Alternatifi ise küresel ekonomi ile en azından pragmatik düzeyde işbirliği yapılmasını öngören kısmi liberal bakış açısıdır. İran dış politikasının üretim ve uygulamasında söz sahibi olan aktörler bu devletçi veya kısmi liberal politikaların hangi ölçüde etkin olacağını da belirleyicisidir. Örneğin, dış politika aktörlerinden İran Devrim Muhafızları Konseyi'nin son yıllarda etkinliğinin arttığı yönünde yorumlar bulunmaktadır. Devrim Muhafızlarını da içeren güvenlik birimleri ile birlikte yargı bürokrasisinin daha şahin ve daha devletçi ekonomi politikalarını savundukları bilinmektedir.³² Devrim Muhafızları'nın ekonomi ve dış politikadaki rollerinin ne derece etkin olduğunu anlamak için 1990'lı yılların başına kadar Türk ekonomisindeki OYAK benzeri askeri çıkar gruplarının durumunu hatırlamak faydalı olabilir. İran Devrim Muhafızları Konseyi'ne bağlı ticaret ve sanayi burjuvazisinin kurduğu Garp isimli iş adamları birliğinin 2009 yılında İran Telekom Şirketi'nin %50 hissesine karşılık 7,8 milyar dolar ödeme yaptığını söylemek belli bir fikir verecektir.³³

“Devrim Muhafızlarını da içeren güvenlik birimleri ile birlikte yargı bürokrasisinin daha şahin ve daha devletçi ekonomi politikalarını savundukları bilinmektedir..”

Dini lider Ali Hamenei genellikle İran'ın ticaret burjuvazisi (bazaaris) ile iyi ilişkiler kurmuş olup devletin ekonomiye doğrudan müdahalesine karşıdır; bununla birlikte direniş ekonomisi (resistance economy) felsefesi ile küresel ekonomideki acıma-

³² Kenneth Katzman, 2016, s. 14.

³³ Kenneth Katzman, 2016, s. 30.

sız rekabet ortamında yerli ve millî ekonomik unsurların desteklenmesi taraftarıdır.³⁴ İran'ın mevcut Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise kısmi liberal görüşleri savunmaktadır; Dış politika ve iç siyasette pragmatik tasarımlara öncelik vermektedir. Yine kısmi liberal ve özelleştirme yanlısı görüşlerin önemli isimlerinden bir diğeri eski Cumhurbaşkanılarından Haşimi Rafsancani'dir. İran liderlerinin politik ekonomi felsefelerinin çatışmasına dair söylemlerden biri 2016 yılı yeni yıl (21 Mart 2016: Nevruz) mesajında Ali Hamenei'nin konuşmasında gözlemlenebilir. İran devlet televizyonunda canlı yayında konuşan dinî lider şu ifadeleri kullanmıştır: “Amerikan politikaları İran'ın iş dünyasına zarar veriyor. Amerikan Hazinesi büyük şirketlerin, finansal kuruluşların veya büyük kurumların İran ile işbirliği yapmaması için çaba sarf ediyor. Nükleer anlaşma sadece kâğıt üzerinde var. Batının düşmanlığı halen bakidir...”³⁵ Batının ikiyüzlü olduğunu ve fazlaca güvenilmemesi gerektiğini söyleyen direniş ekonomisi savunucuları ile reformcu kanat ihtilaf halindedir. Yerli üreticinin korunmasından bahseden Ali Hamenei ile gelişmiş ülkelerle daha açık ve daha liberal ekonomik ilişkiler kurulmasını isteyen Hasan Ruhani'nin fikirleri çelişmektedir.³⁶

İran'da devletçi ve piyasacı görüşlerin çatışma alanı olarak dışavurumunu anlamak için otomotiv sanayiini incelemek faydalı olacaktır. İran'da petrol ve doğalgaz endüstrisinden sonra en büyük üretim ve istihdam alanı olan otomotiv endüstrisinin son yıllarda derin bir krizin içinde olduğu bilinmektedir. Bazı rakamlarla durumu daha net ortaya koymak mümkündür. İran otomotiv endüstrisi yaklaşık 700 bin kişiye istihdam sağlayan ve millî gelirin yaklaşık %10'u kadar katma değer sağlayan bir sektördür. 2006 yılı itibari ile yıllık üretim miktarı 1 milyonu geçen otomotiv endüstrisi dünya otomotiv üretimi liginde İran'ı 16. sıraya yükseltmiştir. Khodro ve Saipa en bilinen iki marka olup yerli üretimin yüzde

³⁴ Kenneth Katzman, 2016.

³⁵ Deutsche Welle, March 20, 2016.

³⁶ Kenneth Katzman, 2016, s. 13.

İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)

Tablo 1: Temel Makroekonomik Göstergeler

Ülkeler	Nüfus (Milyon)	Beşeri Gelişim Sıra	Ortalama Eğitim (yıl)	Milli Gelir (Milyar Dolar)	Dış Ticaret (Milyar Dolar)
İran	81,8	75	7,8	415,3	138,5
Kazakistan	18,1	70	10,4	212,2	123,8
Türkmenistan	5,2	103	9,9	47,9	36,8
Özbekistan	29,2	116	10,0	62,6	26,2
Kırgızistan	5,6	125	9,3	7,4	7,2
Tacikistan	8,2	133	9,9	9,2	5,3

Kaynak: UNDP Human Development Report 2014; Dünya Bankası 2015; Dünya Ticaret Örgütü 2014

Tablo 2: Dış Ticaret Göstergeleri

Ülkeler	İthalat (Milyar Dolar)	İhracat (Milyar Dolar)	Ençok ithalat yapılan ülke	Ençok ihracat yapılan ülke
İran	52,1	86,4	BAE, Çin, G. Kore, Türkiye	Çin, Hindistan, Türkiye, Japonya
Kazakistan	43,5	80,2	Rusya, Çin, Almanya	Çin, Rusya, Fransa
Türkmenistan	15,9	20,8	Türkiye, Rusya, Çin	Çin, Türkiye
Özbekistan	12,9	13,3	Çin, Rusya, G. Kore, Kazakistan	İsviçre, Çin, Kazakistan, Türkiye
Kırgızistan	5,3	1,9	Çin, Rusya, Kazakistan	İsviçre, Özbekistan, Kazakistan, BAE
Tacikistan	4,5	0,5	Çin, Rusya, Kazakistan, İran	Türkiye, Kazakistan, İsviçre, İran

Kaynak: UNDP Human Development Report 2014, Dünya Ticaret Örgütü 2014

İran Hükümeti'nin modernleşme ve dışa açılma niyetlerinin dışavurumunun gözlemlendiği bir diğer alan da turizmdir. BM'ye bağlı Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) 2014 rakamlarına göre İran'ı bir yıl boyunca ziyaret eden turist sayısı yaklaşık 5 milyondur ve bu rakam ile İran dünya liginde 48. sıradadır. Ancak belirtmekte fayda var ki bu 5 milyonluk turist sayısının yarıya yakını Şiilerce kutsal sayılan Meşhed şehrinde bulunan İmam Rıza Türbesi'ni ziyarete komşu ülkelerden gelen turistler olup 1-2 gün kalan ve fazla para harcamadan ülkelerine geri dönen düşük gelir grubundaki kişilerdir.⁴¹ Esasen İran'ın turizm açısından tarihi pek çok eseri, cazip mutfağı, sanatsal ve mimari açıdan büyük bir potansiyeli bulunmaktadır. Zengin Batılı turistler için cazip olabilecek pek çok özelliğe sahiptir; ancak İran, dini rejimin yarattığı Batı ve Amerikan düşmanlığı, ülkeler arası vize sorunları, kılık-kıyafet kuralları, kadın-erkek için ayrı sosyal alanlar ve içki içme ile ilgili düzenlemelerden dolayı turizm potansiyelini etkin bir şekilde kullanamamaktadır.

save jobs"; International Iran Times, April 15, 2016, "Unemployment is rising."

41 International Iran Times, "Iran says ready for tourist tsunami," May 27, 2016.

İran politik ekonomisine dair en önemli başlıklar olan devletçi ekonomi, otomotiv ve turizm sanayindeki sorunlara değindikten sonra küresel ekonomi kuruluşlarından IMF tarafından kaleme alınan bir rapora değinmek faydalı olacaktır. 2015 yılına ait IMF raporu, İran'ın ihracat potansiyelinin ancak yarısını kullanabildiğini belirtmiştir.⁴² IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi Batılı kuruluşların raporlarında İran için ekonomik gelişmişlik merdiveninde sırf hammadde ihraç eden ilkel konumlardan faktör verimliliğine ve daha sonra inovasyon odaklı ekonomiye geçişte gerekli adımların atılması ve topyekûn reform ihtiyacı dile getirilmektedir. İran'ın 2016-2021 yıllarını kapsayan 5 yıllık Kalkınma Planı'nda Asya Kaplanları ile beraber Türkiye ekonomik kalkınma modelinin izlerini görmek mümkündür. Söz konusu planda İran yetkilileri önümüzdeki beş yıl içinde en az % 8'lik sürdürülebilir büyüme kaydetmek, bütçe açıklarını kapatmak, yabancı sermayenin İran'a çekilebilmesi için tedbirler almak, petrol dışı üretim ve ihracata ağırlık vermek, petrol ve doğal

42 IMF Country Report: 15/349.

kaynaklardan elde edilen gelirin yaklaşık % 35'inin Milli Kalkınma Fonuna aktarılması, aktif ekonomi diplomasisine ağırlık vererek özellikle Güney Doğu Asya üzerinden küresel ekonomiye uyum sağlamak amaçları dikkate alındığında 1990'lı yıllardaki Güney Kore modelinin ve Türkiye'nin 2002-2010 yıllarında izlediği dış politika ve politik ekonomi yaklaşımlarının izleri görülebilir.⁴³

İran'ın Orta Asya ülkeleri için vaat ettiği önemli alanlardan biri de ulaşım ve lojistik hizmetleri olup bölge ülkelerinin dünya pazarlarına ulaşımında İran kilit role sahiptir. İran'ın lojistik sektöründeki iddialı konumu Mammut Grup şirketi ile mümkün olmaktadır. Dubai'de yerleşik Mammut Grup şirketleri lojistik ve kamyon üretimi dâhil Ortadoğu ve Afrika'da pek çok iş bağlantısına sahiptir. İranlı yetkililerin basına yansıyan beyanatlarından ve resmi söylemlerinden anlaşıldığı kadarıyla İran havayolu yolcu taşımacılığında Tahran'ı Doğu Yarım-kürenin merkezi yapmaya çalışmaktadır. İran, Ortadoğu bölgesinde Dubai ve Abu Dabi'nin edindiği konumun yerini alma niyetini ortaya koymaktadır. AB yetkilileri de İran'ın çabalarını destekleyebileceklerini açıklamıştır. İran'a yönelik ambargonun kalkmasıyla birlikte AB temsilcileri İran ile görüşmelere başlamış olup Avrupa ve Uzak Doğu arasındaki uluslararası taşımalarda bağlantı noktası olarak İran'ın desteklenebileceğini ifade etmektedir. İran hükümeti Tahran'daki İmam Humeyni Uluslararası Havaalanı'nın kapasite artırımı için çalışmalara başlamıştır. Ancak turizm konusunda da ifade edildiği üzere İran'ın çözmesi gereken çok ciddi sorunlar bulunmaktadır. Uzakdoğu'dan gelip Tahran'da bağlantı uçağını bekleyenler başlarını örtmek zorunda kalacak mı veya bekleme esnasında yolcular alkol alırsa ne olacak?⁴⁴ Bu ve benzeri sorunlar İran'ın siyasi ve sosyal alanlarda yapması gereken reformlar ile irtibatlanmaktadır.

43 Al Arabiya English, June 2015, "Iran's new five-year plan focuses on defense, economy."

44 International Iran Times, June 17, 2016, "Rohani Wants Tehran Airport to be World Hub."

2014/2015 yılı rakamlarına göre İran ile Orta Asya ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi %3 civarındadır.⁴⁵ Tacikistan dışında hiçbir Orta Asya ülkesi en çok ticari ilişki kurulan 5 ülke arasında yer almamaktadır. Zaten Tacikistan'ın dış ticareti de çok düşük miktarda (5 milyar dolar civarında) olup Orta Asya'nın genel ekonomik büyüklüğü içindeki payı önemsizdir. İran'ın Orta Asya ülkelerine yönelik potansiyel ihracat malları genelde emek yoğun ve düşük teknoloji imalat sanayii ürünleridir. İran'ın en temel ihracat ürünü hidrokarbon olup Orta Asya için ticareti genişletme bağlamında fazlaca bir anlam ifade etmemektedir. Ayrıca, daha da önemlisi İran'ın kendi iç sorunları, teknolojik geri kalmışlığı ve yatırım yapabilecek finansal ve teknolojik kaynaklarının sınırlı olması ticaret potansiyelinin zayıf kalmasında başlıca etkenlerdir.

Orta Asya ülkelerinden Kazakistan ve Türkmenistan'daki hidrokarbon zenginliği de düşünülünce İran dünyanın en büyük enerji dağıtım merkezi olma ihtimaline sahiptir. İran esasen coğrafi olarak hem Hazar Denizi havzasında hem de denizlere çıkışı olmayan Orta Asya ülkelerinin küresel ekonomik sisteme Körfez üzerinden entegre olabileceği en kısa güzergâhı sunmaktadır. Ancak pratikte bu avantajın uygulanabilmesi mümkün olamamıştır. Bunun önündeki en temel engel Hazar Denizinin hukuki statüsünün belirlenememesidir. Kıyıdaş 5 ülkenin (İran, Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan) İran haricindeki tamamı su kütlesinin sektörlere bölünmesi taraftardır. İran genel eğilime katıldığı takdirde su kütlesindeki payı %20'den %13'e düşecektir.⁴⁶ Daha da önemlisi İran sektörel bölüşümü kabul ettiği takdirde rezervlerin en yoğun olduğu bir alanı kaybetmiş olacaktır.

İran'ın küresel ekonomik sisteme entegre olabilmek adına attığı adımlardan biri de serbest bölgeler açılımdır. 1992'de kurulan Çabahar (Chabahar) Limanı etrafındaki serbest ticaret-sanayi böl-

45 Sebastien Peyrouse, 2014, s. 94.

46 Sébastien Peyrouse & Sadykzhan Ibraimov, 2010, s. 87.

İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)

gesi ile beraber Keşm (Qeshm) ve Kiş (Kish) Adaları etrafındaki serbest bölgelerin canlandırılması için çaba sarf edilmektedir. Bu serbest ticaret bölgelerinden özellikle Çabahar Limanı, Orta Asya ülkeleri için özel bir önem arz etmektedir; çünkü bu liman Orta Asya ve Afganistan'ın dünya denizlerine açılabilceği en kısa menzildir. İlâveten, Çabahar Limanı İran'ın Okyanus ile temas eden tek limanıdır.

“Bu serbest ticaret bölgelerinden özellikle Çabahar Limanı, Orta Asya ülkeleri için özel bir önem arz etmektedir; çünkü bu liman Orta Asya ve Afganistan'ın dünya denizlerine açılabilceği en kısa menzildir. İlâveten, Çabahar Limanı İran'ın Okyanus ile temas eden tek limanıdır..”

İran- Türkmenistan İlişkileri

Türkmenistan dış politikasını tanımlayan en önemli parametrelerden biri BM Genel Kurulu tarafından 12 Aralık 1995'te tescillenen aktif tarafsızlık politikasıdır. Türkmenistan İran'a yönelik ekonomik yaptırımlardan aktif tarafsızlık statüsü nedeniyle etkilenmemiş ve doğal gaz satışını sürdürmüştür. Türkmenistan Orta Asya'ya açılan ana kapı olma özelliğiyle İran için büyük önem taşımaktadır. İran'ın Orta Asya ülkeleri içinde ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerinin en üst düzeyde olduğu ülke Türkmenistan'dır. İran ve Türkmenistan üst düzey yetkililerinin son dönemde bir araya geldiği toplantılarda iki ülke arasındaki ticaret hacminin 10 yıl içinde 60 milyar dolara kadar çıkabileceği belirtilmiştir.⁴⁷

47 Fars News Agency, May 8, 2016, "Rouhani Calls for Broadening of Tehran-Ashgabat Relations."

İran – Türkmenistan siyasi ilişkilerinin yumuşak karnı Türkmenistan'da bulunan Şîî mezhebine bağlı Azeri azınlıktır.⁴⁸ Özbekistan – İran ilişkilerinde de benzer bir durum mevcuttur. Orta Asya'nın en otoriter iki devleti olan Özbekistan ve Türkmenistan'da Sovyetler Birliği döneminden kalan bir bakiye olarak etnik gruplar ve feodal yapılar yeni devletlerin millî kimlik inşasındaki en önemli sancılar olarak yerini muhafaza etmektedir. Örneğin, 2005 yılında başkent Aşkabat yakınlarındaki Bağır Köyü'ndeki Şîî Camii yakılmıştır.⁴⁹ Kendisi de çok kültürlü bir demografik profile sahip olan İran özellikle Türkmenistan ile olan ilişkilerinde Şîî ve Azeri motiflerini hep geri planda tutmayı yeğlemekte ve ekonomik işbirliği alanlarına vurgu yapmaktadır.

Türkmenistan coğrafi konumu, güvenlik ihtiyaçları ve politik ekonominin realiteleri gereği İran ve Afganistan ile ilişkilerine çok özel bir önem atfetmektedir. Bu bağlamda en önemli dışsattım ürünü olarak doğal gazın ve diğer enerji ürünlerinin üretimi ve sevkiyatı konuları hayati öneme sahiptir. Petrolden farklı olarak doğal gaz üretiminde ürünün fiyatı tamamen boru hattına bağlıdır. Türkmenistan doğalgaz rezervleri bakımından dünyada altıncı sıradadır.⁵⁰ Türkmenistan'ın ürettiği doğalgaz büyük oranda Çin'e, Rusya'ya, İran'a ve eski Sovyet ülkelerine ihraç edilmektedir. Gaz üretim ve dağıtım konusunda Türkmenistan elitleri ülkelerini Rusya'ya aşırı bağımlılıktan kurtarma gayreti içindedir. Bunun içindir ki Aşkabat yönetimi, özellikle yakın

48 Sébastien Peyrouse & Sadykzhan Ibraimov, 2010, s. 91.

49 Sébastien Peyrouse & Sadykzhan Ibraimov, 2010, s. 92.

50 U.S. Energy Information Administration resmi internet sayfası, Erişim: 27 Temmuz 2016.

çevresinde İran'a yönelik işbirliği girişimlerini yoğunlaştırmıştır. Coğrafi anlamda sıkışıklığını Hazar Denizi ve İran kanallarıyla aşmak isteyen Türkmenistan'ın ilişkilerinde belirleyici olan konular ekonomik ilişkiler ve güvenlidir.

Dünya doğal gaz rezervlerinde Rusya'nın ardından ikinci sırada yer alan İran'ın gaz üretim şebekesi ülkenin güneyinde yer almaktadır. Hâlbuki İran nüfusunun büyük çoğunluğu ülkenin kuzeyinde yerleşiktir. Bunun içindir ki İran iç tüketimini karşılamak üzere Türkmenistan'dan gaz ithal etmekte ve kendi gazını ise güney bölgelerinden dünya pazarına ihraç etmektedir. Orta Asya'dan Rusya haricindeki ilk boru hattı özelliğine sahip yaklaşık 200 km. uzunluğundaki Türkmenistan-İran boru hattı ile İran'ın kuzey bölgelerine enerji taşınmaktadır. İran-Türkmenistan arasında ayrıca demiryolu bağlantısı sağlanmıştır. Türkmenistan-İran gaz alışverişi 2009 yılı sonunda ikinci bir boru hattının tamamlanması ile ivme kazanmıştır. İki ülke arasındaki iyi ilişkilerin bir diğer dışavurumu ise Dostluk Barajı'nın inşasıdır. İran ve Türkmenistan'dan geçen ve daha sonra Afganistan'a ulaşan Harirut Nehri üzerinde inşa edilen baraj 2006 yılında tamamlanmıştır ve sınır bölgelerinde iki ülke halkının içme suyu ve tarımsal sulama ihtiyacını sağlamaktadır.

İran- Kazakistan İkili İlişkiler

İran'ın Orta Asya'da Türkmenistan'dan sonra en çok önem verdiği ikinci ülke Kazakistan, Türk cumhuriyetleri içinde en büyük ekonomidir. Kazakistan, tüm diğer Orta Asya ülkelerinin milli gelirlerinin toplamından daha fazla gelire sahiptir. Tablo 1'de sunulan verilere göre, 2015 yılı itibari ile 18 milyon nüfuslu Kazakistan'ın yıllık millî geliri yaklaşık olarak 212 milyar dolar iken 80 milyon nüfuslu İran'ın geliri ise yaklaşık olarak 415 milyar dolar civarındadır. Kazakistan, İran'a yönelik ekonomik yaptırımların kaldırılmasını müteakip ikili ticari ilişkilerin artırılması için çalışma başlatmıştır. Kazak ticaret

yetkililerinin gözü ile İran 80 milyon nüfuslu önemli bir pazardır. Jeopolitik olarak da Pakistan ve Afganistan ile ilişkilerin anahtarı İran'dır.⁵¹

İran-Kazakistan ilişkilerinde dönüm noktası 2002 Nisan ayında İran devlet başkanı Muhammed Hatemi'nin Astana'yı ziyaretidir. Bu ziyaret sırasında dostluk anlaşması imzalanmıştır. İran devlet başkanı Hasan Ruhani 2014 Eylül'ünde yaptığı Kazakistan ziyaretinde Şii azınlık konusuna hiç değinmemiştir.⁵² Kazakistan devlet başkanı da Nisan 2016'da İran'a yaptığı iade-i ziyarete tamamen ekonomik işbirliği konularına yoğunlaşmıştır. Kazakistan devlet başkanı Nazarbayev iki günlük bir ziyaret için 11 Nisan 2016'da İran'a gitmiştir. İki devlet arasında işbirliğini öngören ve toplamda 2 milyar doları bulacak 66 tane ekonomik işbirliği mutabakat zaptı imzalanmıştır.⁵³ İran, Kazakistan ile madencilik alanında da ortak projeler geliştirmek istemektedir. Zira çok geniş bir alana yayılan Kazakistan'da zengin kömür, manganez, krom, kurşun, çinko ve bakır yatakları bulunmaktadır.

Son dönemlerde yapılan ikili görüşmelerde İran ve Kazakistan arasında ortak bir denizcilik işletmesinin kurulması yönünde karar alınmıştır.⁵⁴ İran İslâm Cumhuriyeti Deniz Yolları (Islamic Republic of Iran Shipping Lines – IRISL) ile Kazak tarafı Hazar Denizi'nden taşımacılık yapılmasını ve İran'ın Bender Enzali ve Kazakistan'ın Aktau limanları arasın-

51 Fars News Agency, Feb 23, 2016, "Kazakh Businesses View Iran as Top Trading Partner."

52 Sebastien Peyrouse, Washington Post, 15May 2016.

53 Press TV, April 11, 2016, "Kazakh President in Iran to Hold Talks, Boost Relations"

54 Fars News Agency, April 13, 2016, "Iran, Kazakhstan Sign Mining Deal."

da ticaret hacminin arttırılmasını öngörmektedir; ayrıca İran, Türkmenistan ve Kazakistan arasındaki ticaret hacminin arttırılması için demiryolu altyapısının genişletilmesi planlanmaktadır.⁵⁵ İran Körfezi'nden Orta Asya'ya açılan ticaret koridorunun en önemli bileşenlerinden olan 920 km uzunluğa sahip İran-Türkmenistan-Kazakistan demiryolu projesi Kazakistan'ın Uzen şehriden başlayıp Türkmenistan'ın Kızılkaya şehriden geçmekte ve İran'ın Gülistan eyaletinde Gürgen şehrine varmaktadır. Hâlihazırda 5 milyon tonluk taşıma kapasitesine sahip hattın 140 km'lik bölümü Kazakistan'da, 700 km'lik bölümü Türkmenistan'da ve 85 km'lik bölümü İran'dadır.

“İran ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkeler arasında 1997'de başlayan petrol takası uygulaması yaklaşık 12 yıl sürmüştür ancak İran'a uygulanan ekonomik ambargo ve taşıma maliyetlerindeki anlaşmazlık nedenleriyle 2009'da durdurulmuştur. İran 2009 yılında ara verdiği takas uygulamasını 6 yıl sonra tekrar başlatma kararı almıştır.”

Hâlihazırda bu hattın daha da genişletilmesi için Çin Halk Cumhuriyeti, dört Orta Asya ülkesini kat ederek Doğu Türkistan'a ulaşacak bir yüksek hızlı tren projesi için teklif sunmuştur. Pekin yönetimi “Bir Kuşak Bir Yol Stratejisi” çerçevesinde Çin'in Urumçi eyaletine bağlı Sincan şehriden Kazakistan'ın Almatı şehrine daha sonra Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'e ve oradan Özbekistan'ın Taşkent ve Semerkant şehirlerine ve oradan Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'a ve nihayetinde Tahran'a ulaşacak bir demiryolu hattının yapımı konusunda teklif sunmuştur.⁵⁶

İran ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkeler arasında 1997'de başlayan petrol takası uygulaması yaklaşık 12 yıl sürmüştür ancak İran'a uygulanan ekonomik ambargo ve taşıma maliyetlerindeki anlaşmazlık nedenleriyle 2009'da durdurulmuştur. İran 2009

yılında ara verdiği takas uygulamasını 6 yıl sonra tekrar başlatma kararı almıştır.⁵⁷ İranlı bir yetkili 2016 yılının ilk haftalarında basına verdiği beyanatta, İran'ın milli petrol şirketi (National Iranian Oil Company – NIOC) ile Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR arasında anlaşma imzalandığını duyurmuştur.⁵⁸ Bunun hemen ardından üç ay sonra NIOC, Hazar denizine kıyısı olan diğer devletlerle petrol takası yapılacağını beyan etmiştir.⁵⁹

İran petrolü ülkenin güneyinde yoğunlaşmışken nüfusun büyük çoğunluğu kuzeydedir. İran'ın yurtiçi dengelerinde ekonomik büyümenin motoru kuzeydoğu bölgesidir; başta Meşhed şehri (İran'ın 2. büyük şehri) olmak üzere Horasan eyaleti ile Gülistan eyaleti en hızlı büyüme kaydeden mekânlardır.⁶⁰ Bunun için İran'ın kuzeyindeki petrol ihtiyacı Hazar Denizi yoluyla diğer kıyıdaş devletlerce İran'ın Neka Limanına teslim edilmekte ve İran'ın güneyindeki sahalardan aynı miktardaki petrol Basra Körfezi terminallerinden dünya piyasalarına sürülmektedir. Komşu ülkelerce İran'a gönderilen takas petrolü İran'ın kuzeyindeki Tahran ve Tebriz rafinerilerinde işlenip iç piyasaya dağıtımı yapılmaktadır.⁶¹ Söz konusu takas uygulaması karşılıklı taraflarca memnuniyetle karşılanmaktadır; çünkü her iki taraf da azalan navlun maliyetleriyle kazançlı çıkmaktadır.

İran- Tacikistan İkili İlişkiler

Tacikistan nüfusunun büyük çoğunluğu (%85) Sünnî mezhebin Hanefî fıkhına bağlı iken ülkede takriben %13-14 civarında Şîî nüfus bulunmaktadır. Badakistan'lı, Pamir'iler veya İsmaili kavramları birbirinin yerine eşanlamlı olarak kullanılmaktadır ve Şîî mezhebinden olanlara işaret eder.⁶² Tacikistan'ın çoğunluğu Farsça konuşan **Tacik etnik grubuna** mensuptur. Orta Asya ülke-

55 Fars News Agency, April 13, 2016, “Iran, Kazakhstan Sign Mining Deal.”

56 International Iran Times, 27 Kasım 2015, “China proposes high speed rail link to Iran thru Stans.”

57 Fars News Agency, Feb 26, 2016, “Iran, Azerbaijan Resuming Caspian Oil Swap.”

58 Fars News Agency, Feb 26, 2016, “Iran, Azerbaijan Resuming Caspian Oil Swap.”

59 Fars News Agency, June, 1, 2016, “Iran to Revive Oil Swap.”

60 Ertan Efeğil & Leonard A. Stone, 2001.

61 KazInform International News Agency, June 2, 2016, “Iran to Resume Crude Oil Swap with Kazakhstan and Azerbaijan.”

62 Otambek Mastibekov, 2015.

leri içinde fakirlik ve mahrumiyet bakımından en olumsuz konumda bulunan Tacikistan dağlık bir ülkedir ve ekilebilir arazi toplam yüzölçümünün sadece % 5'i kadardır. Tablo 1'de izlenebileceği gibi Orta Asya ülkeleri içinde beşeri gelişmişlik düzeyi bakımından en geride kalan ülke Tacikistan'dır. 1991 yılında gelen bağımsızlığın hemen akabinde 1992-1997 yıllarında yaşanan iç savaş nedeniyle siyasi ve sosyo-ekonomik kırılmalık daha da vahim bir hal almıştır. Ülke ekonomisi birkaç ürün ve üretim tarzına bağımlı haldedir. Madencilik ve tarım (özellikle pamuk) yanında Sovyetler döneminden kalma alüminyum fabrikası ile beraber yurtdışındaki işçilerin gönderdiği havaleler dışında başkaca bir geçim kaynağı bulunmamaktadır. Ayrıca, dağlardan gelen su ve akarsuları sayesinde hidroelektrik üretimi hem ekonomik ve hem de komşuları ile ilişkilerinde stratejik bir araç olarak görülmektedir.

Ülke nüfusunun çok önemli bir bölümü işçi olarak Rusya'da çalışmaktadır. 9 milyon nüfusu bulunan Tacikistan'dan yaklaşık 1 milyon kişi Rusya'da göçmen işçi olarak bulunmaktadır. Tacikistan'ın resmi verilerine göre 2012'de Tacik vatandaşlarının Rusya'dan havale yaptıkları para miktarı 3,6 milyar dolar civarındadır ki bu rakam ülke milli gelirinin yarıya yakınıdır. Tacikistan'ın toplam ihracatı 2015 yılı itibari ile 500 milyon dolar ve toplam ithalatı da yaklaşık 4,5 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Aynı yıl içinde İran ve Tacikistan arasında gerçekleşen ticaret hacmi yaklaşık olarak 200 milyon dolar civarında olmuştur. Tacikistan'ın ihracat pazarında Türkiye'nin (%23) ardından İran

(%13) ikinci sırada yer almaktadır. Tacikistan'da 150 civarında İran şirketi bulunduğu tahmin edilmektedir.⁶³ Tacikistan'ın en çok dış ticaret yaptığı ilk beş ülke arasında İran bulunmaktadır. Ancak, İran tarafından bakıldığında en çok ekonomik ve ticari ilişkiler kurulan ülkeler arasında Tacikistan yoktur.

İran'ın Tacikistan'daki yatırımları enerji ve ulaştırma altyapı hizmetlerinde yoğunlaşmıştır. İran ekonomik alanda Tacikistan ile önemli projelere imza atmıştır. Çangtuda-2 barajı, İstiklal Tüneli, Zerafşan Nehri üzerinde kurulması öngörülen hidroelektrik santral önemli ortak projelerdendir. 2013 yılında yapımı tamamlanan Sangtoudah-II Barajı elektrik üretiminde Tacikistan'ın en önemli projesidir. İran'ın yaklaşık 220 milyon dolar katkısı ile toplamda 250 milyon dolara mal olan enerji projesinin ikinci fazının 2014 yılı Eylül ayında devreye girmesiyle Tacikistan'ın yıllık elektrik enerjisi üretimi 1 milyar kWS'e yükselmiştir. Tacikistan ayrıca yapımı yıllardır sürüncemede kalan Rogun Baraj inşaatında yeni hamleler yapmaktadır. Rogun Barajı tamamlandığı takdirde 335 metre yükseklikle dünyanın en büyük barajı unvanını alacaktır. İran ayrıca Tacikistan ve Afganistan'ı kapsayan bir tren yolunun inşası ile beraber Afganistan'da içme suyu temini konusunda işbirliği yapma niyetini beyan etmektedir.⁶⁴

Tacikistan dış ilişkilerinde Rusya, Çin ve Türkiye'ye birinci derecede önem vermektedir. İran ile siyasi ilişkiler temkinlidir. Kültürel, tarihî ve lisan ortaklığı bulunmasına rağmen Tacikistan'ın siyasi elitleri İran'a karşı mesafelidir. Tahran ile ekonomik ilişkileri memnuniyetle karşılayan, ticari, yatırım ve kültürel ortaklıkları destekleyen Duşanbe yönetimi dinî radikalizm konusunda taviz vermemeyi prensip edinmektedir.

Tacikistan'daki en büyük muhalefet partilerin-

63 Fars News Agency, September 12, 2015, "Tajik Economist Stresses Intensifying Tehran-Dushanbe Oil Ties."

64 Fars News Agency, September 12, 2015, "Tajik Economist Stresses Intensifying Tehran-Dushanbe Oil Ties."

İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)

den İslâmî Diriliş Partisi'ne (Islamic Revival Party) ve özellikle de liderleri Said Abdullah Nuri ile Hoca Ekber Turancanzade İran tarafından desteklenmiştir. Günümüzde İran halen Tacikistan İslâmî Diriliş Partisi'ne yakın durmaktadır. Parti'nin kurucularından Said Abdullah Nuri'nin oğlu Muhammedcan Nuri İran'da yetişmiş bir din adamıdır. 2011 yılında Tacikistan Ulema Konseyi başkanı Sait Mükerrrem Abdülkadirzade resmi bir şikâyet dilekçesi ile Hoca Ekber Turancanzade ve kardeşi İşan Nureddincan'ın Şîi inancında olmakla birlikte takiiye yaparak halkı mezhep bölünmesine sürüklediğini iddia etmiştir.⁶⁵

Tacikistan'dan yüzlerce öğrencinin teoloji eğitimi için İran'a gittiği tahmin edilmektedir. Tacikistan otoritelerinin endişe duymasına yol açan bu eğilim üzerine İran medreselerinde eğitim gören 137 Tacik öğrencinin yurda geri dönmesi talimatı verilmiştir.⁶⁶ İlaveten, 1996 yılından beri Tacikistan'da faaliyetlerini sürdüren İran'ın dış yardım kuruluşu İmam Humeyni Yardım Komitesi tartışmalı bir konumdadır. Yardım Komitesi'ne bağlı İmdat isimli ajansın faaliyetleri Temmuz 2016 itibari ile durdurulmuştur. Tacikistan Adalet Bakanlığı yaptığı yazılı açıklamada İmdat'ın daha önce defalarca uyarıldığı halde amacı dışında faaliyetlerde bulunduğu yönünde tespitler olduğunu beyan etmiştir.⁶⁷

İran- Özbekistan İkili İlişkiler

Orta Asya nüfusunun yarısına ev sahipliği yapan Özbekistan bölgenin kilit ülkesi konumundadır. Ancak İran ile Özbekistan arasında sınır bulunmamaktadır. Bunun içindir ki ikili ilişkilerin gelişimi ancak sınırlı düzeyde seyretmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında İran'a şüpheli bakış sergileyen Özbekistan yönetimi zaman içinde ortak tehdit olarak tanımlanan İslâmî radikalizm sebebi ile kısmen olumlu bir havaya girmiştir. Özbekistan'ın iç siyasi tehdit olarak gördüğü Özbekistan İslâmî Hareketi

(Islamic Movement of Uzbekistan) isimli örgüt her iki ülkenin de radarında önemli bir güvenlik tehdidi olarak yer almaktadır.

Özbekistan resmi kayıtlarında 2 tanesi Semerkant ve 1 tanesi Buhara'da olmak üzere 3 tane Şîi camiinin faaliyetlerine izin verilmektedir. İran'a yakın medya kaynaklarında Şîi inanç ve pratiklerinin baskı altında olduğu söylene de daha doğru bir tanımlama ile Özbekistan genelinde resmi söylem dışında tüm dinî faaliyetler ağır baskı altındadır. Freedom House tarafından her yıl yayınlanan demokrasi ve özgürlükler karnesinde 2015 itibari ile Özbekistan "Kötüler Arasındaki En Kötüler" (The Worst of the Worst: The World's Most Repressive Societies) arasında yer almaktadır. Örneğin, 8 Nisan 2016 tarihinde Taşkent'in merkezinde yer alan 2,400 kişi kapasiteli Minar Camii Cuma namazına 15 dakika kala kapatılmış ve camiye gelen cemaat sokaklarda namazlarını eda etmek zorunda kalmıştır.⁶⁸ Her türlü dinî materyalin çoğaltılması, kopyalanması, dağıtılması devletin iznine bağlıdır. Ülkede elektronik cihazlarda, cep telefonu ve tabletlerde dinî içerikli kayıtlar suç sayılmaktadır.⁶⁹

Özbekistan'da Şîi gruplar içinde Azeriler Türkçe ve Farisiler ya İran Farsçası ya da Tacik lehçesi

⁶⁵ Mark Vinson, 2012.

⁶⁶ ibid.

⁶⁷ Asia Plus News, July 8, 2016, "Activities of Iran charity's branch in Tajikistan suspended."

⁶⁸ Daily Sabah, April 11, 2016.

⁶⁹ ibid.

konuşurlar. Özbekistan’da etnik ve dini konular çok hassas sayıldığından resmi olarak Farsça ve alt lehçelerini konuşanların resmi sayısını bulmak mümkün değildir. Yaklaşık 30 milyon nüfusu bulunan Özbekistan’da Tacik grupların yoğun biçimde Semerkant ve Buhara şehirlerinde buldukları ve sayılarının 1,4 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁰ Sovyet sonrası dönemde inşa edilen Özbek kimliği ve milliyetçiliği içinde Sünnî İslâm ve etnik Türk olmak önemli unsurlardır; bu bakımdan Şîî ve Farsî motifler rahatsızlık yaratmaktadır. Tacikistan ve Özbekistan’da Tacik ve Özbek etnik grupları yer aldığı için her iki ülkede azınlık olan gruplar millî güvenlik meselesi olarak görülmektedir.

İran ve Özbekistan arasındaki ekonomik işbirliği potansiyeli şimdilik sınırlı görünmektedir. Hâlihazırda Özbekistan’da 120 civarında İran-Özbek ortak girişimi şirket bulunmakta olup tüketim maddeleri, halıcılık ve tekstil ile tarım ürünleri imalatı yapılmaktadır.⁷¹ İran ve Özbekistan’ın potansiyel ekonomik işbirliği alanlarından biri de uluslararası yolcu taşımacılığıdır. Sovyetler Birliği’nin Orta Asya’da bıraktığı altyapı ile beraber Özbekistan havayolu taşımacılığında gelişim kaydetmiştir. Özbek Hava Yolları 34 uçak ve 40 kadar varış yeri ile uluslararası yolcu taşımacılığında Orta Asya’nın en büyük şirkettir. Son zamanlarda iki ülke uluslararası yolcu taşıma, transfer ve transit işlemlerinde işbirliği yapacağını duyurmuştur.⁷²

İran- Kırgızistan İkili İlişkiler

Orta Asya ülkeleri içinde İran ile ikili ilişkilerde en zayıf bağlar sırası ile Kırgızistan ve Özbekistan ile olmaktadır. Tablo 1’de görülebileceği üzere Kırgızistan Orta Asya’da Tacikistan ile beraber en fakir iki ülkeden biridir. Kırgız ekonomisi çok temel düzeyde ham madde üretimine dayalıdır. Ülkede üretilen ham pamuğun en önemli iki alıcısı Türkiye ve Rusya’dır. Kırgızistan’ın en önemli ihraç malı Kumtor sahasındaki altın üretimidir. Dünya genelindeki ekonomik durgunluk ve özellikle de Rusya ve Kazakistan’da petrol gelirlerinin azalması Kırgız göçmenlerin işçi dövizlerinde azalmaya sebep olmuştur; ayrıca ihracatta da ciddi miktarda azalma yaşanmıştır.

Eylül 2015’te bir araya gelen İranlı ve Kırgız üst düzey yetkililer somut işbirliği projelerinden daha çok iki tarafın kulaklarına hoş gelen sözler sarf etmiştir. Kırgız devlet başkanı Almazbek Atambayev, İran’ın sırf egemenlik ve bağımsızlığını korumak adına büyük sıkıntılar çektiğini ifade ederken İranlı mevkidaşı Hasan Ruhani Kırgızistan’ın Bişkek’teki Amerikan üssünü kapatma kararını övmüştür. İran Meclis Başkanı Ali Laricani potansiyel işbirliği alanları olarak tarım, balık üretimi, inşaat, turizm ve bilim-teknoloji alanlarını zikretmiştir.⁷³

70 Ertan Efeğil & Leonard A. Stone, 2001.

71 Fars News Agency, Feb 21, 2016, “Ambassador: Iran, Uzbekistan Expanding Ties.”

72 Fars News Agency, Feb 21, 2016, “Ambassador: Iran, Uzbekistan Expanding Ties.”

73 Fars News Agency, Sep 6, 2015, “Atambayev: Kyrgyzstan Keen on Expansion of Parliamentary, Economic Ties with Iran.”

Sonuç ve Değerlendirme

İran 1990'lı yılların başında bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya devletlerine yönelik politikasını zaman içinde değiştirmiştir. İlk başta Tahran'ın dış politikası tarihi ve nostaljik bir bakışla tasarlanmıştır. Orta Asya ülkelerine rejim ihracı ve nüfuz alanını genişletme nazarı ile bakan İran yönetimi daha sonraki yıllarda kendi kapasitesinin ve karşı taraftaki aktörlerin bakış açılarının farkına varmaya başlamıştır. İran'ın kendi iç dinamikleri ile beslenen dış politika mekanizmasında halen ideolojik unsurlar önemli bir yer tutmakla birlikte asıl belirleyici olan küresel siyasetin dinamikleridir. Küresel üretim, ticaret, teknoloji ve finansal yapı ile beraber uluslararası güvenlikte meydana gelen değişimler devletlerin davranış tarzlarını derinden etkilemektedir.

İran'ın Orta Asya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirme ihtimali en yüksek olan iki alan bulunmaktadır. Birincisi siyasi alanda olup ortak güvenlik tehditlerine karşı işbirliği yapmaktır. Orta Asya coğrafyasının güvenlik sorunlarında Afganistan merkezli oluşumlar dikkat çekicidir. Diğer potansiyel işbirliği alanı ise ekonomi, ticaret ve enerji alanlarıdır. Orta Asya ile ekonomik işbirliği yapılması muhtemel sektörler ulaştırma, tarım, madencilik, turizm ve lojistikdir. İran ve Orta Asya'nın siyasi ilişkilerinde en önemli konuların başında siyasi istikrar, Arap Baharı tecrübeleri sonrası devlet kurumunun önemi ve başta Afganistan kaynaklı olmak üzere terör tehdididir. İranlı yetkililer ile beraber bölge ülkelerinin siyasi elitlerinin hemfikir olduğu nokta bölgeden kaynaklanan terör tehditlerine karşı kolektif bir güvenlik politikası geliştirmek her ülkenin ortak çıkarıdır.

İran ekonomisi büyük ölçüde doğal kaynak üretimine dayanmaktadır. Petrol dışı imalat sanayiinin ve servis sektörlerinin millî ekonomi içindeki yeri sınırlıdır ve genelde düşük teknolojili ve emek yoğun birkaç sektörden oluşmaktadır. İran ve Orta

Asya ülkelerinin ekonomik işbirliği için en elverişli sektörler lojistik, ulaştırma ve turizmdir. Bölge içi turizmden ziyade zengin Kuzey ülkelerinden gelecek yabancı turistlerin bu coğrafyada birden fazla ülkeyi paket turlar dâhilinde ziyaret edebileceği bir ortamın oluşabilmesi için her şeyden önce siyasi reformların hızla hayata geçirilmesi ve alt yapı yatırımlarına başlanması gerekecektir.

İran ve Orta Asya ülkelerinin siyasi ve ekonomik işbirliği alanlarını küresel sistemin şartları belirlemektedir. İran dış politikasının kurgusunda etkili olan iç unsurlar bir yandan küresel gerçeklikler karşısında pragmatik çözümlere yönelirken diğer yandan ideolojik kaynaklardan beslenen diğer iç unsurlar halen din eksenli bakış açısı ile faaliyetlerini sürdürmektedir. İran'ın yerel ekonomisini güçlendirmesi, Orta Asya'da dâhil olmak üzere çevre ülkelerle işbirliği atmosferinin gelişimi için önce iç siyasi sorunlarını çözmesi çıkış noktası olarak düşünülebilir. Ancak bu reform ortamının kısa ve orta vadede gerçekleşebileceğine dair şimdilik pek bir umut görünmemektedir.

Orta Asya ülkeleri ise küresel ekonominin devleri olan Çin, Güney Kore, ABD, Hindistan ve Avrupa Birliği gibi aktörlerin karmaşık çıkarları karşısında bir yandan bağımsızlıklarını pekiştirmek ve diğer yandan da kendi milli çıkarlarını korumak adına denge siyasetini gütmektedir. Son tahlilde İran Orta Asya ilişkilerini belirleyen ve gelecekte de belirlemesi muhtemel olan ana eksen olarak dünya enerji piyasasının genel gidişatı ile beraber bölgesel güvenlik ile ilgili gelişmeler olarak görünmektedir. Son 25 yıldır kaygan bir zeminde dönüşüm geçiren dünya siyasetinde ayakta kalabilmenin ilk şartı iç politikada sağlam durabilmektir. Bunun içindir ki ülke için elzem olan siyasi ve ekonomik reform programını kararlı bir şekilde yürütebilecek bir siyasi iklimin temelleri atılmalıdır.

Kaynakça

- Al Arabiya English, "Iran's new five-year plan focuses on defense, economy," June 30, 2015.
- Al Monitor, "Four heads of Iranian banks fired for high salaries," June 30, 2016.
- Asia Plus News, "Activities of Iran charity's branch in Tajikistan suspended," July 8, 2016.
- Barzegar, Kayhan. "Iran's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan." *The Washington Quarterly* 37.2 (2014): 119-137.
- Barzegar, Kayhan. "Iran's foreign policy strategy after Saddam." *The Washington Quarterly* 33.1 (2010): 173-189.
- Daily Sabah, "Rights groups: Uzbek government frequently violates human rights," April 11, 2016.
- DW (Deutsche Welle) News Agency, "Iran's Ayatollah Ali Khamenei accuses the US of causing it business troubles, March 20, 2016.
- Efegil, Ertan, and Leonard A. Stone. "Iran's interests in Central Asia: a contemporary assessment." *Central Asian Survey* 20.3 (2001): 353-365.
- Fars News Agency, "Ambassador: Iran, Uzbekistan Expanding Ties," Feb 21, 2016.
- Fars News Agency, "Atambayev: Kyrgyzstan Keen on Expansion of Parliamentary, Economic Ties with Iran," Sep 6, 2015.
- Fars News Agency, "Rouhani Calls for Broadening of Tehran-Ashgabat Relations," May 8, 2016.
- Fars News Agency, "Kazakh Businesses View Iran as Top Trading Partner," Feb 23, 2016.
- Fars News Agency, "Iran, Kazakhstan Sign Mining Deal," April 13, 2016.
- Fars News Agency, "Iran, Azerbaijan Resuming Caspian Oil Swap," Feb 26, 2016.
- Fars News Agency, "Iran to Revive Oil Swap," June, 1, 2016.
- Fars News Agency, "Tajik Economist Stresses Intensifying Tehran-Dushanbe Oil Ties," September 12, 2015.
- Foreign Policy, "Khamenei's counterrevolution is underway," Dec 9, 2015.
- The Guardian, "Afghan Refugees in Iran Being Sent to Fight and Die for Assad in Syria," Nov 5, 2015.
- Herzig, Edmund. "Regionalism, Iran and Central Asia." *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* (2004): 503-517.
- Hunter, Shireen. *Iran's foreign policy in the post-Soviet era: resisting the new international order*. ABC-CLIO, 2010.
- Hunter, Shireen T. *Iran Divided: The Historical Roots of Iranian Debates on Identity, Culture, and Governance in the Twenty-first Century*. Rowman & Littlefield, 2014.
- IKIU: Imam Khomeini International University, <http://www.ikiu.ac.ir/en/page-view.php?pid=441>
- IMF Country Report: 15/349: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15349.pdf>
- International Iran Times, "Rohani says Iran so far gets \$ 3.418B investment," May 13, 2016.
- International Iran Times, "Auto industry goes back into recession," June 17, 2016.
- International Iran Times, "Unemployment is rising;" April 15, 2016.
- International Iran Times, "Iran says ready for tourist tsunami," May 27, 2016.
- International Iran Times, "China proposes high speed rail link to Iran thru Stans," Nov 27, 2015.
- International Iran Times, "Rohani Wants Tehran Airport to be World Hub," June 17, 2016.
- Katzman, Kenneth. "Iran: Politics, Gulf Security, and US Policy." CRS Report 30 (2016).
- Katzman, Kenneth. "Afghanistan: Post-Taliban governance, security, and US policy." CRS Report, (2010).
- KazInform International News Agency, "Iran to Resume Crude Oil Swap with Kazakhstan and Azerbaijan," June 2, 2016.
- Kiani, Davood. "Iran and Central Asia: A Cultural Perspective1." *Iranian Review of Foreign Affairs* 4.1 (2014): 113-138.
- Lisnyansky, Dina. "Tashayu (Conversion to Shiism) in Central Asia and Russia." *Current Trends in Islamist Ideology* 8 (2009): 108.

İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)

- Maleki, Abbas. "Iran and Central Asia." Central Asia Institute (2006).
- Maleki, Abbas. "Iran's regional foreign/energy policy." *Politika* 1 (2007a).
- Maleki, Abbas. "Iran's New Asian Identity." *Regional Security* (2007b).
- Mastibekov, Otambek. *Leadership and Authority in Central Asia: The Ismaili Community in Tajikistan*. Routledge, 2014.
- Menashri, David. "Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism." *Journal of International Affairs* (2007): 153-167.
- Milani, Mohsen. "Iran in a Reconnecting Eurasia" Center for Strategic & Intl Studies, April 30, 2016.
- Peyrouse, Sebastien. "Iran's Growing Role in Central Asia? Geopolitical, Economic and Political Profit and Loss Account." *Iran-US Rapprochement Iran's Future Role* (2014): 94.
- Peyrouse, Sébastien, and Sadykzhan Ibraimov. "Iran's Central Asia Temptations." *Current trends in Islamist ideology* 10 (2010): 87.
- Peyrouse, Sébastien "Shiism in Central Asia: The Religious, Political, and Geopolitical Factors." *Central Asia and Caucasus Institute Analyst*, 20/05/2009.
- Peyrouse, Sebastien. "Should the U.S. worry about tensions between Shiite and Sunni Muslims in central Asia?" *Washington Post* (May 15, 2016).
- Press TV, "Kazakh President in Iran to Hold Talks, Boost Relations," April 11, 2016.
- Radio Zamaneh, "Automakers get hefty loans to save jobs," Aug 28, 2012.
- Ramazani, Rouhollah K. "Ideology and pragmatism in Iran's Foreign policy." *The Middle East Journal* 58.4 (2004): 1-11.
- Rubin, Michael. "Deciphering Iranian Decision Making and Strategy Today." Washington, DC: American Enterprise Institute (2013).
- Trofimov, Yaroslav. "With Iran-Backed Conversions, Shiites Gain Ground in Africa," *The Wall Street Journal* (May 12, 2013).
- University of Qom, <http://www.qom.ac.ir/portal/home/?3522/English-Portal>
- U.S. Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=TX>
- Vinson, Mark. "Iranian soft power in Tajikistan: Beyond cultural and economic ties." *Jamestown Foundation Eurasia Daily Monitor* 9 (2012): 52.

İRAM HAKKINDA

Yeni, bağımsız bir düşünce kuruluşu olan İran Araştırma Merkezi (İRAM), temel bir özelliğiyle ülkemizdeki diğer araştırma merkezlerinden farklılık göstermektedir. İRAM, yalnızca İran ve bağlantılı konular üzerine araştırmalar gerçekleştirmektedir. Ciddi bir kültürel ve tarihsel derinliğe sahip, Ortadoğu'daki siyasal etkinliği artan ve çok yönlü ilişkilere sahip olduğumuz komşu ülke İran ile ilgili konuları layıkıyla inceleyebilmek zaruret haline gelmiştir. İRAM'ın ana hedefi kamuoyunun birincil kaynaklardan doğru ve kapsamlı bilgi ve analize ulaşmasını sağlamaktır. İran ile ilgili konularda çalışma yapan akademisyenler ve araştırmacılar için çeşitli eğitim ve araştırma imkânları sunmayı ve alanda çalışan kişiler için ortak bir platform olmayı amaçlamaktadır. İran iç ve dış politikaları, ekonomisi ve toplumsal-kültürel yapısı alanlarında üretilen bilgiler, iki ülke arasındaki ilişkileri ve anlayışı geliştirmeye de katkı sağlayacaktır. Merkezimiz İran'da, Ortadoğu'da ve Batı'daki bilgi birikimini ülkemize ve ülkemizdeki birikimi de dünya kamuoyuna taşıyacak kadroya sahiptir.

İran Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar Mh. 1397. Sk. No: 14 06520 Çankaya / Balgat - Ankara / Türkiye

Tel: +90 312 284 55 02 - 03 Faks: +90 312 284 55 04

e-mail: info@iramcenter.org www.iramcenter.org

"Bu çalışmanın tüm telif hakları İran Araştırmaları Merkezi'ne (İRAM) aittir"